

*Unia Europejska jako normatywny reżim
międzynarodowy (normative power)*

BEATA PISKORSKA

Wartość Europy – to Europa wartości

Robert Schuman¹

Załamanie się 25 lat temu porządku międzynarodowego, zwanego zwłaszcza w odniesieniu do Europy, jałtańsko-poczdamskim, spowodowało, iż niemal wszystkie jego elementy uległy modyfikacji. Zmienili się jego uczestnicy (nastąpił wzrost znaczenia i różnorodność podmiotów pozapaństwowych), pojawił się nowy układ sił (zmieniła się hierarchia mocarstw), ewolucji uległo międzynarodowe środowisko bezpieczeństwa (pojawiły się nowe zagrożenia, a wraz z nimi konieczność stawienia im czoła za pomocą innych niż do tej pory instrumentów bezpieczeństwa), dodatkowo reinterpretacji uległy dotychczasowe normy stosunków międzynarodowych². Przyjmując, iż elementem nowego porządku są normy, systemy wartości, określone instytucje i powiązania, warunkujące istnienie społeczności międzynarodowej, można przyjąć, iż nie może on bez nich istnieć³. Normy, są również podstawą co najmniej czterech szkół teoretycznych, gdzie służą do oceny zachowania aktorów międzynarodowych, tj. szkoła angielska stosunków międzynarodowych⁴, transnarodowa⁵, teoria reżimów międzynarodowych⁶ i konstruktywizm⁷. Podejścia te różnią się precyzyjnym mechanizmem, w którym normy są stosowane⁸.

Na obecny ład międzynarodowy oddziałują nie tylko procesy globalizacji, ale też regionalizacji, a w szczególności umacnianie się organizacji o charakterze regionalnym, umożliwiających budowanie bardziej zorganizowanego modelu ładu opartego na normach⁹. W tę konwencję wpisuje się Unia Europejska jako organizacja o charakterze regionalnym, stanowiąca wciąż atrakcyjny wzorzec dla oczekujących na członkostwo państw. Ponadto Unia Europejska, niewątpliwie jest reżimem międzynarodowym, rozumianym jako konstrukcja/instytucja realnie funkcjonująca w rzeczywistości międzynarodowej, oparta na

Piskorska specyficznym układzie norm, zasad i procedur decyzyjnych, które decydują o alokacji kompetencji pomiędzy jej aktorów¹⁰. Krótko mówiąc, reżim definiuje, kto jest legitymizowany do działania, w jakim obszarze politycznym i jakie reguły decyzyjne ma stosować¹¹. Źródła norm UE możemy znaleźć we wspólnotowych dokumentach, takich jak traktaty, umowy międzynarodowe, czy akty prawa wewnętrznego.

Status prawny Unii Europejskiej jako organizacji międzynarodowej został wzmocniony w Traktacie z Lizbony z 13 grudnia 2007 r., na podstawie którego w art. 47, „Unia zyskała osobowość prawną”. Instytucja ta opiera się i stara się efektywnie eksportować na zewnątrz unijne standardy demokracji, wolnego rynku i praw człowieka, stając się przez to biegunem przyciągania dla innych aktorów.

Ostatnie wydarzenia (konflikt zbrojny na Ukrainie), wyraźnie jednak pokazują, że Unia Europejska stanowi nieco wyidealizowane źródło porządku normatywnego. Stosowane przez nią miękkie instrumenty (działania dyplomatyczne, czy ekonomiczne) w zderzeniu z twardymi metodami (militarnymi) stosowanymi przez Rosję na Ukrainie, podważają efektywność tej organizacji. Z drugiej strony, rozbieżności postaw poszczególnych państw członkowskich w polityce zagranicznej powodują, iż Unia Europejska jest postrzegana jako wspólnota, na której bazie powstaje „klub elitarnych graczy/państw” realizujących swoje interesy ekonomiczne i polityczne. Dowodem tego był brak zgody państw członkowskich co do zastosowania sankcji ekonomicznych wobec Rosji w 2014 r., czy kształt porozumień mińskich¹². Intensywne działania dyplomatyczne Niemiec i Francji, w kwestii zawieszenia broni na Ukrainie, przyćmiły wysiłki czynione przez instytucje Unii Europejskiej. Ani F. Mogherini, unijny Wysoki Przedstawiciel ds. Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa, ani D. Tusk, przewodniczący Rady Europejskiej, nie wzięli udziału w ostatniej rundzie negocjacyjnej dotyczącej zawieszenia walk pomiędzy Ukrainą i Rosją¹³.

W tym kontekście konieczna jest analiza wyznaczników Unii Europejskiej jako potęgi normatywnej oraz odpowiedź na pytanie, czy stosowane przez nią mechanizmy *normative power* są efektywne w relacjach wewnątrz unijnych, ale też w transformacyjnym oddziaływaniu na innych aktorów, głównie jej sąsiadów? Niezbędne jest to zwłaszcza w kontekście polityki UE wobec specyficznych państw za jej wschodnią granicą (w Europie Wschodniej i na Kaukazie Południowym), gdzie UE próbuje promować własne normy i regulacje zgodnie z logiką

siły normatywnej. Celem jest także analiza złożoności i ewolucji reżimu, jakim jest Unia Europejska, zwłaszcza jego podstaw normatywnych i procesu funkcjonowania oraz analiza, jakie ma to konsekwencje na określenie jej statusu jako aktora na scenie globalnej?

Unia
Europejska
jako normatywny...

Koncepcja potęgi normatywnej (Normative Power Europe)

Koncepcja potęgi normatywnej, znacząco przyjęła się w debacie na temat roli Unii Europejskiej w stosunkach międzynarodowych od momentu opublikowania jej w *Journal of Common Market Studies* w 2002 r. przez szwedzkiego politologa Iana Manners'a, w słynnym artykule, pt. *Normative Power Europe. A Contradictions in Terms?*¹⁴ Wspomniął on, iż poza wcześniejszą konceptualizacją Unii w ramach wąskiego kategoryzowania jej jako potęga militarna *versus* potęga cywilna, Unia Europejska powinna być rozważana jako potęga normatywna¹⁵. Unia reprezentuje bowiem nowy rodzaj siły, za którą idą normatywne cele (różne od własnych interesów materialnych), realizowane w przeważającej mierze poprzez normatywne środki (różne od powszechnych środków ekonomicznych i militarnych, takie jak idee, wartości i normy)¹⁶. Przestrzegając jednak, przed kategorycznym stawianiem siły normatywnej w opozycji do siły militarnej, ze względu na realizowanie ich za pośrednictwem różnych instrumentów. Siła normatywna realizowana jest za pomocą legitymizowanych narzędzi, takich jak: środki miękkie, nie przymusowe, czy pozytywne. Militarna zaś wykorzystuje instrumenty twarde, tj. przemoc i środki negatywne. I. Manners, argumentował ponadto, iż podejście *normative power* (NPE) przyczyni się do wytłumaczenia, zrozumienia i osądzenia UE w globalnej polityce, poprzez przemyślenie natury siły i funkcjonowania podmiotów w zglobalizowanym, multilateralnym i multipolarnym świecie¹⁷.

Normative power miała przysłużyć się do analizy UE jako nowego aktora na arenie międzynarodowej, podobnie jak koncepcja „superpower” w odniesieniu do roli Stanów Zjednoczonych we współczesnych stosunkach międzynarodowych. W tym kontekście *normative power* niesie za sobą konotacje moralnej wyższości UE, bazującej jednak na miękkiej i „kolektywnie hegemonicznej sile” jej państw członkowskich.

Kogo lub co możemy nazywać zatem potęgą normatywną? Autor pojęcia twierdzi, iż normatywną siłą dysponują Ci aktorzy, którzy mają legitymację, tzn. są za takich uznawani przez

Piskorska innych. Można zatem interpretować, na podstawie powszechnie cytowanej definicji, iż normatywną siłą dysponują tylko te podmioty, które mają zdolność określania tego, co może być „normą” w stosunkach międzynarodowych¹⁸. W literaturze przedmiotu nie istnieje jedna definicja norm międzynarodowych. Są one najczęściej określane intersubiektywnie jako te, które „konstytuują interesy i tożsamość aktorów, kreują oczekiwania, jak również określają, jakie powinno być właściwe zachowanie”¹⁹. Fundamentem norm są określone wartości i wzorce zachowania w danej sytuacji, na które składają się zarówno normy społeczne (dotyczą np. właściwego postępowania), jak i normy prawne (standardy nadzoru)²⁰.

W naukach społecznych istnieje kilka znaczeń *normative power*. Na przykład, T. Diez, skupił się na hegemonii jako formie siły o mieszanych elementach: materialnych (ekonomicznych) i dyskursywnych (ideowych)²¹. Dokonał tu zestawienia idealnego typu siły (*normative power*) przeciwko *great power* and *civilian power*. Miało to ukazać różnicę użycia siły militarnej i powiązania jej z normami międzynarodowymi²². T. Diez, traktując UE jako hegemonia, zauważa, że nie jest ona osamotniona w legitymizowaniu i posługiwaniu się systemem wartości w działaniach zewnętrznych. Etyczny i normatywny charakter potęgi Unii Europejskiej jest przedmiotem zainteresowania M. Cini oraz U. Khaliq²³. Wskazują na znaczenie etyki, przy odwoływaniu się do systemu wartości, szczególnie w polityce zagranicznej w stosunku do państw trzecich. Państwa w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat formalnie deklarują, iż w stosunkach międzynarodowych będą działać indywidualnie, bądź kolektywnie, biorąc pod uwagę, pośród innych wartości, prawa człowieka, dobre zarządzanie, demokrację²⁴.

Normative Power Europe ma swoje korzenie w dyskusjach poświęconych sile idei (*idee force*). Popularyzację koncepcji mocarstwa cywilnego (*Civilian Power Europe*) jako pierwowzoru *normative power* w stosunku do Wspólnot Europejskich wprowadził F. Duchêne w latach 70. Odnosił się do Wspólnot Europejskich jako „przykładu nowego etapu w cywilizacji politycznej” w okresie Zimnej Wojny, która powinna być wyrażana w „istotnych cywilnych formach siły”. W związku z mierzalną siłą ekonomiczną i brakiem znaczących sił wojskowych Wspólnoty powinny spróbować zmierzyć się z problemami międzynarodowymi, poprzez ponoszenie za nie współodpowiedzialności²⁵. Koncepcje obu autorów można uznać za część tej samej dyskusji, ustanawiającej UE jako pozytywną siłę w światowej polityce²⁶.

Podejście F. Duchên'a co do tego, kogo możemy nazywać mocarstwem cywilnym w Europie, zostało uzupełnione w latach 90. w pracach H.W. Maull'a²⁷, który oparł je na:

- akceptacji konieczności współpracy z innymi, w celu realizacji celów międzynarodowych,
- koncentracji na niemilitarnych, głównie ekonomicznych środkach do obrony celów narodowych, wyłączając siłę militarną jako dodatkowy instrument służący głównie do obrony,
- chęci rozwoju supranarodowych struktur, w celu kierowania kwestiami krytycznymi w międzynarodowym zarządzaniu²⁸.

Na etyczne i normatywne źródła potęgi Unii Europejskiej, zwraca uwagę również wielu innych autorów: H. Sjursen, Z. Laidi. O ile F. Duchêne akcentuje obywatelski – cywilny i pozamilitarny charakter wpływu Unii Europejskiej, to L. Aggestam, H. Sjursen, I. Manners, a także A. Toje²⁹ wskazują na znaczenie etyki i norm jako podstaw i zasad realizowania działań władczych.

Zjawisko określenia potęgi Unii Europejskiej niesie za sobą wiele określeń bliskoznacznych: potęga obywatelska (M. Telo)³⁰, potęga postmodernistyczna (R. Cooper, McCormick), zanikający mediator (A. Nikolaidis), potęga etyczna (L. Aggestam), potęga transformatywna (M. Leonard), potęga miękka (J. S. Nye Jr), cicha potęga (A. Moravcsik), czy mała potęga (R. Cox)³¹.

Trzeba zauważyć, iż większość prac na temat siły normatywnej w Europie, pojawiła się głównie w ośrodkach brytyjskich. Rozszerzająca się późniejsza dyskusja na temat koncepcji, reprezentowana była przez R. Whitmana, Z. Laidi, Ch. Bickertona, A. Björkdahl'a, T. Forsberg'a, H. Haukkala, J. Orbie i M. Pace'a. Internalizacja tego pojęcia poza Europą objęła USA, Kanadę, Izrael, Australię, Japonię i Chiny. Dyskusja skupiała się na pogłębionym pytaniu, czy i jak *image* Unii Europejskiej jako normatywnej potęgi, koresponduje w dwóch wymiarach: zarówno celów, jak i środków ich realizacji (głównie instrumentów zapewniania bezpieczeństwa)?

Koncepcja *normative power* często była stosowana w dwóch określonych przypadkach: z jednej strony, stanowiła ocenę funkcjonowania UE jako potęgi w stosunkach międzynarodowych. Wtedy, szczególnie we wczesnych pracach nad koncepcją, celem było wyprowadzenie debaty poza państwocentryczny charakter właściwy dla okresu Zimnej Wojny [obecny zarówno wśród zwolenników siły militarnej (H. Bull), jak i siły

Piskorska cywilnej (F. Duchên)]. Z drugiej, celem było przeciwstawienie się uprzywilejowaniu siły fizycznej w działaniach podmiotów w stosunkach międzynarodowych³².

I. Manners argumentował, iż UE promuje skutecznie idee i normy, wyraźnie w polityce zewnętrznej i domyślnie w polityce wewnętrznej, stanowiąc „model” dla innych, nawet pomimo nieobecności środków materialnych (ekonomicznych i zdolności militarnych). Unia jest w stanie tego dokonać, szczególnie ze względu na swój specyficzny, hybrydowy postwestfalski charakter, promujący trwałe i zrównoważony pokój w światowej polityce. Sprawia to, że normy UE stają się atrakcyjne na zewnątrz, a zatem powinny być do tego systemu transferowane w celu normalizacji bardziej kosmopolitycznego świata³³.

Ponadto, pojawia się pytanie dotyczące pragmatyki powyższej teorii, która jest stosowana w ramach studiów o Europie. Wydaje się, że normy, które UE prezentuje w jej polityce zewnętrznej, wywodzą się ze społecznej teorii krytycznej i normatywnej teorii międzynarodowej. *Normative Power Europe* wpisuje się zatem w główny nurt międzydyscyplinarnego podejścia do studiów europejskich³⁴.

Inytucjonalizacja norm Unii Europejskiej

Unia Europejska nie tylko próbuje przenieść demokratyczne wartości, ale też się stać modelem rozwoju ekonomicznego opartego na liberalizacji, wolnym rynku, jak i regionalnej integracji³⁵. Aby funkcjonować jako potęga normatywna, zarówno w systemie wewnętrznym, jak i na zewnątrz, Unia dysponuje określonymi zasadami konstytucyjnymi. Przede wszystkim, Traktat o Unii Europejskiej podkreśla znaczenie wolności, demokracji, praw człowieka i rządów prawa, na których to zasadach jest też oparty. Główne wartości UE zostały skodyfikowane w art. 6 Traktatu o Unii Europejskiej, obecnym art. 2 w brzmieniu Traktatu z Lizbony. Stanowi on, iż „Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwom Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn”³⁶. Elementem etycznego i normatywnego postępowania, jest uwzględnianie podstawowych standardów demokracji: powszechna ochrona praw człowieka, niedyskry-

minacyjny charakter prawa, skuteczny, bezstronny i szybki proces sądowy, transparentne instytucje publiczne.

Normy są przywoływane również w kluczowym dokumencie warunkującym członkostwo w UE, tj. kryteriach kopenhaskich, przyjętych przez Radę Europejską w dniach 21–22 czerwca 1993 r. Na ich podstawie wymagane jest, by państwo kandydujące do UE „posiadało stabilne instytucje gwarantujące demokrację, rządy prawa, przestrzegało praw człowieka i praw mniejszości narodowych, gospodarkę wolnorynkową, gotową do sprostania warunkom konkurencji UE, zdolność do wypełniania obowiązków wynikających z członkostwa, przyjęcie dorobku prawnego Unii Europejskiej (tzw. *acquis communautaire*)”³⁷.

W Traktacie o Unii Europejskiej odniesienie do fundamentalnych norm również w kontekście zewnętrznego zarządzania zostało sformułowane w art. 21, ust. 1, gdzie możemy znaleźć, iż „Działania Unii na arenie międzynarodowej oparte są na zasadach, które leżą u podstaw jej utworzenia, rozwoju i rozszerzenia oraz które zamierza wspierać na świecie: demokracji, państwa prawnego, powszechności i niepodzielności praw człowieka i podstawowych wolności, poszanowania godności ludzkiej, zasad równości i solidarności oraz poszanowania zasad Karty Narodów Zjednoczonych, oraz prawa międzynarodowego”³⁸.

W stosunkach zewnętrznych zaś „Unia umacnia i propaguje swoje wartości i interesy oraz wnosi wkład w ochronę swoich obywateli. Przyczynia się do pokoju, bezpieczeństwa, trwałego rozwoju Ziemi, do solidarności i wzajemnego szacunku między narodami, do swobodnego i uczciwego handlu, do wyeliminowania ubóstwa oraz do ochrony praw człowieka, w szczególności praw dziecka, a także do ścisłego przestrzegania i rozwoju prawa międzynarodowego, w szczególności zasad Karty Narodów Zjednoczonych” (art. 3 ust. 4 TUE)³⁹. Te oświadczenia, deklaracje i teksty traktatów, są elementem międzynarodowej tożsamości UE, na mocy której może sama określać się jako podmiot stworzony na podstawach normatywnych⁴⁰.

W ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, wspólne wartości ujawniają się głównie w obszarze promowania rządów prawa, dobrego zarządzania, przestrzegania praw człowieka, łącznie z prawami mniejszości, dobrych sąsiedzkich relacji oraz zasadach gospodarki rynkowej i trwałego rozwoju”⁴¹. Dodatkowym zobowiązaniem państw członkowskich jest walka z terroryzmem i proliferacją broni masowego rażenia, jak również stosowanie się do prawa międzynarodowego. Unia Europejska, chcąc promować swoje normy i zasady może zawierać również

porozumienia handlowe z innymi państwami. Natomiast według J. Hahna, komisarza ds. polityki sąsiedztwa, „Unia powinna przestać pouczać swoich sąsiadów i prawić im kazania, ale rozwijać partnerstwo między równymi, na podstawie wspólnych wartości, a jednocześnie promować uniwersalne zasady”⁴².

Najnowsze prawodawstwo UE, uzupełnione zostało o dodatkowe dziewięć normatywnych, niezależnych zasad, na których opiera się polityka zagraniczna UE: trwały pokój (*sustainable peace*), wolność społeczna (*social freedom*), demokracja konsensusu (*consensual democracy*), prawo stowarzyszania się (*associative human rights*), supranarodowe rządy prawa (*supranational rule of law*), równość integracyjna (*inclusive equality*), solidarność społeczna (*social solidarity*), trwały rozwój (*sustainable development*) i dobre rządy (*good governance*). Zasady te ogólnie można zdefiniować jako zasady liberalne, odwołujące się do kosmopolityzmu w swej istocie, stanowiące atut suwerennych państw w transnarodowej i europejskiej przestrzeni prawnej.

Osiągnięcie celów normatywnych i ideowych, postrzegane jest zazwyczaj jako polityka moralna i posiadająca legitymację. Przez to również Europa traktowana jest jako kontynent przestrzegający ludzkich wartości, wolności, solidarności, braku dyskryminacji i wszelkiej odmienności, tj. językowej, kulturowej i wynikającej z tradycji. Wartości te wyrażają się w respektowaniu uniwersalnych zasad skodyfikowanych w Wielkiej Karcie Swobód (*Magna Carta*), Karcie Praw Stanów Zjednoczonych (*Bill of Rights*), rewolucji francuskiej i upadku muru berlińskiego. Dość istotne jest również odwoływanie się przez Unię Europejską w Traktacie o Unii Europejskiej do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Karty Narodów Zjednoczonych. Oznacza to, iż Unia Europejska jest predysponowana do różnych form multilateralizmu, który popiera wartości liberalne w ramach, jak i poza swoim terytorium⁴³.

Koncepcja *Normative Power Europe* była poddawana krytyce za stosowanie zarówno konstruktywistycznego, jak i realistycznego podejścia do stosunków międzynarodowych. Przedstawiciel pierwszego nurtu, T. Diez, tłumaczył, iż dyskurs na temat normatywnej i cywilnej potęgi całej Europy jest częścią procesu konstrukcji tożsamości Unii Europejskiej. Powstała ona jako wynik postrzegania „naszych/swoich”, jako tych, którzy oparli są na wartościach, w przeciwieństwie do „innych/obcych”, podlegających dopiero cywilizowaniu poprzez internacjonalizację właściwych norm. W odróżnieniu, A. Hyde-Price⁴⁴ zaznacza, że normatywna (i cywilna) potęga Europy nie wytrzyma opo-

ru stawianego z perspektywy realistów. Wprowadza on ramy neorealistyczne do analizy rozwoju WPZiB i WPBiO UE, argumentując, iż obie polityki były rezultatem zmian struktur międzynarodowych.

Poglądy, że Unia Europejska jest tradycyjną potęgą, stały się popularne wraz z rozwojem Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE. Wywarło to wpływ również na postrzeganie UE jako potęgi normatywnej (NPE). Uważano wówczas, z jednej strony, iż rola *normative power* może zostać zmniejszona poprzez nieprzemyślaną militaryzację. Z drugiej zaś, twierdzono, że militaryzacja UE niekoniecznie może spowodować pomniejszenie unijnej *normative power*. Innymi słowy, fakt posiadania, a nawet stosowania siły militarnej, nie musi zawsze być sprzeczny z potęgą normatywną, czy ideową, szczególnie jeśli siła militarna jest podporządkowana bardziej fundamentalnemu normatywnemu etosowi. Zatem „normatywna i militarna potęga, niekoniecznie muszą się wykluczać”⁴⁵. Podobnego zdania był S. Stavridis⁴⁶, który twierdził, że instrumenty militarne są zasadnicze dla podkreślenia, że UE dysponuje skuteczną siłą cywilną. Również R. Whitman, uważał, że nawet jeśli UE osiągnie zdolności militarne, jej siła cywilna będzie wciąż istotna. Siła militarna jej nie zastąpi, a będzie tylko dodatkowym instrumentem wykorzystywanym zasadniczo do ochrony innych środków oddziaływania międzynarodowego⁴⁷. Innego zdania była jednak K. E. Smith, która argumentowała, że militarne zdolności definitywnie mogą zagrozić cywilnej tożsamości UE, a nawet mogą sprowadzić ją do przeobrażenia się w “większą wersję suwerennego państwa”, czegoś w rodzaju „zmilitaryzowanej superpower”⁴⁸.

Mechanizmy dyfuzji norm Unii Europejskiej

Koncepcja *Normative Power Europe* (NPE) bazuje na uświadomieniu sobie utraty znaczenia roli siły militarnej, państwowo-centrycznego ujmowania stosunków międzynarodowych oraz zmiany standardów realizacji polityki zagranicznej w kierunku normatywnym⁴⁹. R. Rosecrance⁵⁰ uważał, że ta tendencja czyni Unię Europejską „nowym typem” aktora międzynarodowego, budującego swoją istotę na założeniu, iż jest ona zasadniczo niezagrażającym i atrakcyjnym podmiotem dla potencjalnych rywali w systemie międzynarodowym. Przez wiele lat Unia Europejska była opisywana w stosunkach międzynarodowych jako „ekonomiczny gigant, ale polityczny karzeł”. Stąd polityczne

Piskorska chęci, ale brak zdolności militarnych, spowodowały, że wkład Unii Europejskiej w utrzymanie pokoju na kontynencie realizowany był za pośrednictwem środków niemilitarnych⁵¹.

Alternatywnie, *normative power* traktowana była również jako rodzaj hegemonii, tzn. siły zdolnej do zmian normatywnych przekonań innych⁵². Można dokonać tego na trzy sposoby: po pierwsze, poprzez pełnienie funkcji atrakcyjnego modelu do naśladowania (źródłem normatywnego wpływu jest sama Unia Europejska, funkcjonująca jako wspólnota bezpieczeństwa (*security community*), model dobrych, demokratycznych rządów oraz współpracy i dobrobytu); po drugie, poprzez proces europeizacji; po trzecie, poprzez promocję atrakcyjnych norm rezonujących na innych i zmieniających ich zachowanie, tj. model dobrego rządzenia (*good governance*) i relacji pokojowych. Co więcej, Unia również stara się eksportować te wartości do zarządzania wewnętrznymi interakcjami pomiędzy państwami członkowskimi, ale też czyni wszystko, by rozprzestrzeniać wybrane normy za pośrednictwem polityki zagranicznej i obronnej.

Powszechnie przyjmuje się, iż siła normatywna jest wyrażana za pomocą miękkich, cywilnych instrumentów, zdolnych do wywarcia wpływu na politykę zagraniczną⁵³. Możemy do nich zaliczyć:

- a) instrumenty informacyjne (*informational instruments*): UE podkreśla ideową racjonalność współpracy ustanowionej pomiędzy poszczególnymi państwami i grupami państw, w ramach wspólnych celów i zasad, ustanowionych na podstawie Traktatu;
- b) instrumenty proceduralne (*procedural instruments*): są pierwotną formą stosunków zewnętrznych UE (UE zmierza do stworzenia zinstytucjonalizowanych ram współpracy, których reguły i procedury stabilizują stosunki i uznają za obowiązujące instrukcje UE dla jej partnerów);
- c) środki przekazu (*transference tools*): implikują pozytywne przemieszczenie źródeł do najbliższych państw i najczęściej stanowią finansowe wsparcie dla światowej gospodarki poprzez formalne porozumienia;
- d) instrumenty jawne/otwarte (*overt instruments*): są fizycznym odzwierciedleniem polityki zagranicznej UE (dostrzegalna obecność instytucji UE poza jej granicami stanowi istotny sukces w budowaniu zaufania i poleganiu na cywilnych metodach wpływu i politycznej interwencji).

Lista dostępnych narzędzi normatywnego wpływu Unii obejmuje instrumenty stworzone w ramach Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa, uzupełnione w Traktacie z Amsterdamu o wspólne stanowiska, wspólne działania i wspólne strategie, w których zwraca się szczególną uwagę na wartość dodaną (*value added*) do działań przymusowych, czy politycznego odgórnego wpływu UE (*top-down*) w stosunku do partnerów i państw stowarzyszonych. Właściwym przykładem zinstytucjonalizowanego partnerstwa, wydaje się polityka UE wobec państw basenu Morza Śródziemnego i Europy Wschodniej, realizowana w ramach Partnerstwa Eurośródziemnomorskiego i Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Część państw objętych polityką sąsiedztwa liczy na członkostwo w Unii, część zaś może tylko polegać na razie na instytucjach stowarzyszeniowych, np. Turcja w ramach rady stowarzyszenia (*EU-Turkey Association Council*).

Normative power może być rozumiana zatem jako forma wpływu, przez który normy i ich wykonywanie, rozprzestrzeniane są za pomocą niematerialnych lub ideacyjnych środków. Unia Europejska wywiera wpływ poprzez „oddziaływanie na innych aktorów, jakie zachowanie powinni uznać za właściwe”⁵⁴. Cechy potęgi normatywnej, potwierdzone są w działaniach wewnętrznych i zewnętrznych, wynikających z norm prawa europejskiego. Ich podmiotami mogą być: państwa członkowskie, instytucje i organy Unii Europejskiej oraz państwa trzecie. Sięgając do tych pierwszych, o normatywnym zachowaniu UE świadczy:

1. umacnianie i rozprzestrzenianie aksjologii Unii Europejskiej (wartości takich jak wolność, godność osoby ludzkiej) zawarte w art. 6 TUE oraz Karcie Praw Podstawowych;
2. kształtowanie wspólnych zasad (pierwszeństwa, lojalności, poszerzanie tożsamości narodowej);
3. podejmowanie działań proceduralnych wymuszających harmonizację prawa krajowego z prawem Unii Europejskiej;
4. umiejętność godzenia interesów państw członkowskich z interesami Unii Europejskiej;
5. zdolność godzenia interesów narodowych pomiędzy poszczególnymi państwami członkowskimi.

W działaniach zewnętrznych zaś, do normatywnego zachowania Unii Europejskiej zaliczyć można:

1. rozprzestrzenianie na świecie uznawanych wartości jako jedynie słusznych, tj. aksjologia (prawa człowieka, demokracja), polityka ochrony środowiska &c.
2. umiejętność ustalania i kształtowania norm w stosunkach międzynarodowych za pomocą środków dyplomatycznych, perswazji, negocjacji, kompromisu,
3. funkcjonowanie jako zinstytucjonalizowane forum współpracy oparte na poszerzaniu prawa międzynarodowego.

Adresatami normatywnej potęgi UE na zewnątrz, mogą być trzy rodzaje podmiotów: państwa kandydujące (które za dostosowania prawodawstwa, w perspektywie mają członkostwo w UE), potencjalni kandydaci (którzy dostosowują się do norm i wartości bez krótkoterminowej obietnicy akcesji) oraz państwa trzecie (które dostosowują się do norm i wartości bez obietnicy członkostwa).

W przypadku polityki rozszerzenia możemy wyróżnić dwa szczególnie istotne mechanizmy. Pierwszym jest socjalizacja, która oznacza proces zaangażowania w dyskurs, w którym jeden aktor aktywnie ucieka się do zwyczajnego lub normatywnego rozumienia świata, rozprzestrzenia jego norm i działań, co pociąga za sobą pozytywne strategie perswazji i nauki, ale również negatywne, takie jak piętnowanie⁵⁶.

Socjalizacja jest również środkiem właściwym dla wpływu UE w ramach realizowanej roli potęgi cywilnej. Wysiłki socjalizacji mają zwykle miejsce kanałami instytucjonalnymi, na przykład poprzez porozumienia o współpracy z organizacjami regionalnymi, szczególnie w formie dialogu politycznego i programów wsparcia technicznego. Subtelną różnicę można dostrzec w fakcie, iż te środki rzadko rzeczywiście są przesyłane kanałami dyfuzji przez ustanowienie podstaw do pojawienia się socjalizacji. Nie są praktykowane tylko w celu osiągnięcia w perspektywie materialnych korzyści, ale z powodu pozytywnej zmiany poprzez samo przyjęcie norm i praktyk.

Drugim mechanizmem jest emulacja/rywalizacja, która oznacza proces, za pomocą którego podmiot uczy się lub powiela efektywny przykład kulturowy norm i praktyk. Ideacyjna dyfuzja w tym przypadku jest rezultatem nie tego, czego „UE dokonuje, ale tego, czym jest”. W tej sytuacji, UE wywiera między-

narodowy wpływ poprzez pryzmat swojego sukcesu powstania i atrakcyjności, która jest uzasadniona w specyficznej dyskusji i symbolicznych działaniach. W konsekwencji unijna samo-konstrukcja, jako skuteczny eksperyment regionalnej integracji, jest powodem do dumy i staje się źródłem siły⁵⁷.

Dla I. Mannersa, dyfuzja norm ma miejsce na skutek sześciu podstawowych mechanizmów, za których pośrednictwem Unia Europejska rozpowszechnia swoje wartości i zasady:

- a) „zarazanie” (*contagion*/nieintencjonalne rozproszenie) – UE może stanowić przykład integracji regionalnej, którą chcą naśladować inne państwa (np. MERCOSUR, Unia Afrykańska);
- b) rozproszenie informacyjne (*informational diffusion*) za pośrednictwem nowych politycznych deklaracji i inicjatyw (Europejska Polityka Sąsiedztwa), komunikacji strategicznej;
- c) rozproszenie proceduralne (*procedural diffusion*) poprzez instytucjonalizację stosunków z państwami trzecimi i wprowadzanie norm w ramy porozumień (np. umowy PCA);
- d) transfer (*transference*) przejawiający się w powiązaniu norm z polityką warunkowości – akceptacja norm powoduje korzyści gospodarcze, ich odrzucenie prowadzi do nałożenia sankcji (TACIS, PHARE);
- e) otwarte rozpowszechnianie (*overt diffusion*), przejawiające się bezpośrednią obecnością wysłanników UE w państwach trzecich (misje monitorujące UE);
- f) filtr kulturowy (*cultural filter*) ujawniający wzajemne zależności wiedzy i kultury z tożsamością kulturową⁵⁸.

Zasad tych możemy doszukać się głównie w polityce warunkowości (rozproszenie proceduralne i przekazywanie). Odgrywają one również rolę w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa (zarazanie, rozproszenie informacyjne i jawna dyfuzja). Zatem termin „eksporter norm” odnosi się raczej do rozważań na temat aktywnej próby eksternalizacji pewnych norm niż jedynie pasywnego wpływu na otoczenie – rozproszenie⁵⁹.

Jak pokazuje powyższa klasyfikacja, przykładem zaraźliwej dyfuzji norm mogą być działania Unii Europejskiej podejmowane w ramach reżimu ekologicznego usankcjonowanego

Piskorska protokołem z Kioto, deklaracji UNESCO o kulturowej różnorodności oraz Konwencji Ottawskiej o minach przeciwpiechotnych⁶⁰. Rola UE w promowaniu w protokole z 1997 r. ram konwencji z 1992 r. o zmianach klimatu sugeruje znaczenie dla niej problemu ochrony środowiska.

Przykład proceduralnej dyfuzji stanowią wysłane 140 delegacje UE do 163 państw trzecich i organizacji międzynarodowych⁶¹ oraz kilkadziesiąt zawartych porozumień stowarzyszeniowych. Instytucją koordynującą ten proces jest utworzona w 2010 r. Europejska Służba Działań Zewnętrznych. Porozumienia stowarzyszeniowe są typem umów międzynarodowych, zawieranych z państwami trzecimi przez Unię Europejską (wcześniej Wspólnoty Europejskie), w celu ustanowienia szerokich ram dwustronnych relacji. Często wiążą się z zapewnieniem postępu w liberalizacji handlu różnego stopnia (Obszar Wolnego Handlu, czy unia celna). W niektórych przypadkach umowy przygotowują dane państwo do przyszłego członkostwa w Unii. Często, porozumienia stowarzyszeniowe zastępują porozumienia o współpracy, tym samym intensyfikując stosunki pomiędzy partnerami⁶².

Unia zinstytucjonalizowała szeroką gamę relacji, w postaci umów. Należy do nich zaliczyć umowy akcesyjne, Porozumienia o Stabilizacji i Stowarzyszeniu, porozumienia w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa i Generalny System Preferencji „plus” (GSP+)⁶³. Polityki te łączą wiele różnorodnych procedur, które zawierają np. dyfuzję praw człowieka, ochrony środowiska, standardów pracy wynikające z efektywnej implementacji tych norm w ramach ONZ (ILO). Stają się one podstawą porozumień o ochronie środowiska zawieranych przez UE w ramach relacji z partnerami EPS⁶⁴. Nowo wybranymi, publicznymi „twarzami” międzynarodowej działalności UE są Wysoki Przedstawiciel Unii do Spraw Zagranicznych i Polityki Bezpieczeństwa oraz wydelegowani specjaliści przedstawiciele UE, którzy koordynują właściwe funkcjonowanie wzajemnych relacji⁶⁵.

W przypadku unijnej pomocy rozwojowej podstawą prawną realizacji jest umowa z Cotonou, która weszła w życie w 2003 r. Odbiorcami tej pomocy są partnerzy z Azji, Karaibów i Pacyfiku (państwa AKP). Art. 9 tego porozumienia, skupia się wyraźnie na „fundamentalnych elementach odnoszących się do dobrych rządów”. Można znaleźć tam również odniesienie do różnych politycznych, ale też proceduralno-technicznych norm, które są podstawą współpracy: przestrzeganie wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności, łącznie z przestrzeganiem

praw społecznych, demokracji, transparentności jako integralnej części zrównoważonego rozwoju⁶⁶.

Podobnie w pierwszej, przyjętej w 2003 r. Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa, Unia dokonuje samoidentyfikacji jako *normative power*, czy „siła dobra”. Określa się tam, iż rozpowszechnianie wartości na zewnątrz, jest główną zasadą stosunków zewnętrznych UE: „rozprzestrzenianie dobrych rządów, wsparcia reform społecznych i ekonomicznych, walka z korupcją i nadużyciem władzy, ustanowienie rządów prawa i ochrona praw człowieka są najlepszymi środkami umacniania porządku międzynarodowego opartego na efektywnym multilateralizmie”⁶⁷.

W literaturze dyfuzja norm jest również postrzegana jako przenośna forma właściwego zachowania, podkreślająca specyfikę tożsamości UE jako „siły dobra” (*force for good*), pomimo faktu, iż odbiorcy mogą doświadczyć dyfuzji norm jako formy przymusu. Dyfuzja norm może być również rozumiana jako metoda przewyciężenia procesu odosobnienia, czy odmienności (*othering*). Jej negatywny lub pozytywny wpływ zależy od normatywnej oceny stanowiska oraz tego, czy uznajemy wpływ „innych” na podejmowane decyzje, zwłaszcza w kontekście bezpieczeństwa. Wykonywanie *normative power* UE jest identyfikowane, kiedy obecność i działania polityczne UE są wystarczająco przekonujące do odrzucenia użycia siły, jako narzędzia przyczyniającego się do zmian politycznych. Ten proces zmiany działa jako wskaźnik adaptacji politycznej, w szczególności w sytuacjach kryzysowych, kiedy UE może przyjmować rolę mediatora za pomocą negocjacji, czy stosowania zachęt ekonomicznych i pomocy, raczej niż siły militarnej.

Również H. Sjursen identyfikuje normatywny charakter potęgi UE z zasadą „siła przez dobro” (*force for good*). W powyższych konwencjach sytuuje się F. Schimmelfenning, który do najistotniejszych zasad zarządzania Unią Europejską zalicza: 1) regionalizm, co oznacza akcentowanie znaczenia równomiernego rozwoju poszczególnych regionów Europy, 2) transnarodowy rynek, poprzez tworzenie odpowiednich standardów handlu, przy poszanowaniu reguł liberalizmu, 3) multilateralizm, 4) demokratyczny konstytucjonalizm. Są one ściśle związane z uwzględnianiem mechanizmów i warunków europeizacji. Problematyka zarządzania, a tym samym implementacji potęgi w Unii, łączy się z koniecznością zróżnicowania form i metod oddziaływań na państwa członkowskie, kandydujące, stowarzyszone, sąsiednie i inne. F. Schimmelfennig⁶⁸ zgłosił sugestię

<i>Normative power</i>	
Przedstawiciele:	I. Manners (<i>Normative Power Europe</i>) E.H. Carr (<i>power of opinion</i>) Z. Laidi (<i>normative power</i>)
Podstawy: prawne	UE jako promotor uniwersalnych norm, tj. demokracja, prawa człowieka, podstawowe wolności, rządy prawa (Tytuł V, art. 21, 2c); Art. 5 Traktat z Lizbony: UE w relacjach ze światem wzmacnia pokój, bezpieczeństwo, trwały rozwój, solidarność, wolny i uczciwy handel, likwidację ubóstwa, wsparcie praw człowieka, prawa międzynarodowego (NZ); Art. 6 TUE – UE wyznaje wartości: wolność, demokracja, poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności &c.; Zaangażowanie w tworzenie Międzynarodowego Trybunału Karnego (ICC – <i>International Criminal Court</i>);
Przejawy <i>normative power</i> :	Siła dobra (<i>Force of good</i>): Polityka rozszerzenia i Europejska Polityka Sąsiedztwa Pomoc humanitarna i rozwojowa Walka ze zmianami klimatu (Protokół z Kyoto)

ŹRÓDŁO: *opracowanie własne.*

wykorzystania tu koncepcji koncentrycznych kręgów zewnętrznego zarządzania i europeizacji.

Normy i wartości w polityce Unii Europejskiej wobec jej sąsiedztwa

W przypadku analizy roli UE jako aktora międzynarodowego szczególnie uwaga powinna być zwrócona na znaczenie norm i wartości w europejskiej polityce zagranicznej. Niezbędna jest tu zwłaszcza analiza efektów realizacji polityki zagranicznej, a zwłaszcza posiadanego przez UE zasięgu oddziaływania, w tym zdolności do przeobrażeń tego, co jest uznawane za „normę” na arenie światowej.

Priorytetem stosunków zewnętrznych Unii Europejskiej jest bezsprzecznie „stabilizacja i bezpieczeństwo jej otoczenia”⁶⁹. Aby osiągnąć te cele, Unia Europejska stosuje różnorodne instrumenty polityczne, ekonomiczne i społeczne, co stanowi istotę jej własnych praktyk działania poprzez wartości, normy i idee⁷⁰. Należy dodać, że narzędzia te normalizują nie tylko stosunki z państwami trzecimi, ale też polityczne negocjacje pomiędzy samymi państwami członkowskimi. Trzeba jednak pamiętać, iż Unia Europejska nie jest instytucją filantropijną, dlatego oprócz zasadniczego celu eksportowania na zewnątrz zachodnich norm i idei, realizuje również swoje jasno sprecyzowane interesy, które nie zawsze idą w parze z założonymi ideami. Debata na temat tego, czy polityka zagraniczna Unii Europejskiej jest napędzana przez normy, czy interesy, nie jest nowa. Pomocnym narzędziem do rozwiązania tych sprzeczności, jest analiza pojęcia hegemonii, ponieważ łączy ono w sobie zarówno wyrażane przez taki podmiot normy, jak i interesy⁷².

Rola Unii Europejskiej jako potęgi normatywnej przejawia się szczególnie w dwóch dziedzinach realizacji jej polityki zagranicznej. Podstawowym jej wyrazem w Europie jest polityka rozszerzenia, określana jako największy sukces polityki zewnętrznej UE. Drugim przejawem, jest Europejska Polityka Sąsiedztwa. Nacisk należy położyć szczególnie na wschodnie sąsiedztwo UE, jako główne forum, na którym UE testuje swoją normatywną hegemonię w Europie⁷².

Polityka rozszerzenia jako «normative power» UE w Europie

Unia Europejska nie określiła definitywnie granic swojego poszerzania się. Zdaniem byłego komisarza Olli Rehn’a „granice UE są zdefiniowane raczej przez określone wartości niż wytyczne geograficzne”. Zatem można powiedzieć, że geograficzne granice ustanawiają kontury, ale to wartości ostatecznie definiują granice⁷³. Sukces kilku rund rozszerzenia UE był głównym czynnikiem warunkującym kształt tej organizacji. Wniosły one nie tylko wzrost liczby państw członkowskich, wielkości populacji, rozwoju gospodarczego, ale również wprowadziły zmiany jakościowe w agendzie Unii Europejskiej, reformy na poziomie instytucjonalnym i procesu decyzyjnego. Z drugiej strony jednak kolejne poszerzenia kształtowały stosunek świata zewnętrznego do integracji europejskiej, a „cień rozszerzenia” zmuszał UE i jej państwa członkowskie do adaptacji swojej własnej dynamiki do zmieniającej się rzeczywistości międzynarodowej.

Z punktu widzenia europejskiej polityki zagranicznej, rozszerzenie pełni zatem dwie główne funkcje: po pierwsze, rolę instrumentu, za pomocą którego Unia Europejska może wzmacniać stabilność w jej bezpośrednim sąsiedztwie. W tym przypadku UE postępuje tak jak inne regionalne potęgi, zapewniające utrzymanie bezpieczeństwa tuż za jej granicami. Unia już wykorzystywała rozszerzenie jako instrument do nakłonienia jej sąsiadów do stabilnej i demokratycznej transformacji. Za przykład można tu podać Grecję, Portugalię, czy Hiszpanię⁷⁴. Taka sama logika przyświecała największemu rozszerzeniu UE o państwa Europy Środkowej i Wschodniej w 2004 r. Zwłaszcza po zakończeniu okresu zimnej wojny, UE uznała niepodzielność bezpieczeństwa w Europie. Na tej linii argumentacji oparła się również Europejska Strategia Bezpieczeństwa z 2003 r. oraz Europejska Polityka Sąsiedztwa.

Po drugie, proces rozszerzenia stanowi łącznik, przez który UE może projektować swoje normy i wartości w sposób, w który jest zarówno skuteczna, ale i legitymizowana. Stanowi unikalny proces łączenia bogatej kombinacji „kar i zachęt”, które są obecne w procesie akcesyjnym. Taka polityka umożliwia Unii pokazanie swojego silniejszego normatywnego wpływu na jej partnerów. Kluczowe jest tu jednak docenienie faktu, iż rozszerzenie nie tylko oznacza wyznaczenie geograficznych granic UE, ale również ustanowienie lub podyktowanie porządku Unii Europejskiej w Europie poprzez transfer i dyfuzję norm, wartości, zasad i regulacji. Można również stwierdzić, iż rozszerzenie może powodować brak wyrazistości (*fuzziness*) w strukturze UE jej istotnych elementów, takich jak prawodawstwo europejskie, jednolity rynek, *acquis* Schengen, które zostaje rozciągnięte poza jej granice poprzez instrumenty przedakcesyjne i mechanizm Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EEA). Te powiązania, pierwotnie zdefiniowane w 1997 r. przez O. Waever'a odnoszą się do „imperialnej analogii”, zgodnie z którą „UE jako hegemon” (*EU Empire*) może ustanawiać zasady w sposób promieniowy poprzez różnorodne strefy oddziaływania. Ta analogia może być użyteczna dla podkreślenia faktu, iż UE nie musi permanentnie akceptować nowych członków, aby być zdolna do nakładania swego normatywnego wzorca na innych. UE może modyfikować umowne granice, aby przystosować swoich nowych sąsiadów, jednocześnie chroniąc integralność swych instytucjonalnych i prawnych granic⁷⁵. Zatem Unia poszukuje możliwości stworzenia „zielonej strefy” w Europie, aby być zdolną kontrolować problemy pochodzące

od sąsiednich obszarów bez konieczności umożliwienia im pełnego członkostwa.

Jednakże doświadczenia poprzednich lat pokazują, iż UE w rzeczywistości nie odniosła wielu sukcesów w projekcji swej *normative power*, szczególnie w przypadku, kiedy pełne członkostwo nie znalazło się w jej agendzie. Oznacza to, że oczekiwania unijne normatywnej konwergencji i harmonizacji w Europie, są uznawane za legitymizowane i gwarantowane tylko wtedy, gdy oferowana jest korzyść w postaci członkostwa⁷⁶. Trzeba również pamiętać, iż UE nie może polegać tylko na biernej dyfuzji norm, ale powinna aktywnie je promować na arenie międzynarodowej szczególnie tam, gdzie proces akcesyjny jest już wysoko zinstytucjonalizowany i ustrukturalizowany. Wartości i normy obecne są w zasadzie przemyślanej warunkowości, wykorzystywanej przez UE w procesie przedakcesyjnym. Wynika z tego, iż tylko poprzez jasno sprecyzowane, materialne korzyści (w tym konkretną perspektywę pełnego członkostwa i adaptację europejskiej tożsamości), unijna *normative power* może odnieść zamierzone rezultaty reform ekonomicznych i społecznych w państwach partnerskich.

Europejska Polityka Sąsiedztwa jako przejaw «normative power» UE

W konsekwencji debaty nad spowolnieniem polityki rozszerzenia na przełomie XX i XXI w. tzw. *enlargement fatigue*, Unia Europejska stanęła przed niebezpieczeństwem nie tylko utraty efektywności stabilizowania najbliższego otoczenia, ale też utraty legitymacji i zaufania ze strony sąsiednich państw, szczególnie z Europy Wschodniej. Potraktowali oni pierwotnie otwarty „projekt europejski”, jako pewnego rodzaju formę ich wykluczenia z możliwości ubiegania się o członkostwo⁷⁷. Unia Europejska postawiła bowiem przed nimi kolejną, tym razem normatywną i silnie zinstytucjonalizowaną „przeszkodę”, która miała izolować ich znów od Europy Zachodniej. Było wtedy jasne, iż Unia Europejska będzie potrzebowała trzeciej drogi, co zaowocowało wypracowaniem w 2003 r. Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, za pomocą której Unia miała chronić legitymację swojej siły normatywnej i w konsekwencji zdolność projektowania stabilności w jej sąsiedztwie.

W celu analizy unijnej *normative power* w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa, użyteczna jest ocena ideacyjnych aspektów polityki UE, obecnych w unijnych zasadach, normach i działaniach⁷⁸. Podstawą EPS, zgodnie z dokumentem strategicznym,

są wartości takie jak „demokracja i dobre rządy” oraz „promowanie praw człowieka”. Realizowane są za pośrednictwem dwóch metod: stabilizowania, jako celu głównego polityki i warunku do współpracy w pozostałych obszarach oraz specyficznej polityki warunkowości.

Argumentami przemawiającymi za tym, iż przejawy potęgi normatywnej możemy znaleźć w Europejskiej Polityce Sąsiedztwa, są główne zasady, na których jest ona oparta. Są nimi: prawowitość (*legitimacy*), spójność (*coherence*) i konsekwencja (*consistency*). Sąsiedzi UE zagwarantowali dostosowanie się do fundamentalnych praw i wolności poprzez podpisanie z UE wielu wielostronnych, jak i dwustronnych porozumień. Państwa sąsiedzkie, zarówno z południa, jak i wschodu Europy są sygnatariuszami konwencji ONZ o prawach człowieka, zobowiązań wynikających z członkostwa w Radzie Europy, OBWE, ILO, statutu rzymskiego o Międzynarodowym Trybunale Karnym, Konwencji Narodów Zjednoczonych o Zmianie Klimatu i konwencji barcelońskiej. Ramy tych porozumień odnoszą się do dyskusji o dialogu politycznym i reformach, łącznie z demokracją, rządami prawa, prawami człowieka i fundamentalnymi wolnościami, podstawowymi prawami społecznymi i standardami pracy, jak również zrównoważonego rozwoju w ramach reform społecznych i ekonomicznych poprzez proces sprawozdań krajowych, plany działania i raporty o postępie⁷⁹.

Już w okresie zimnej wojny, EWG zbudowała rozległą sieć bilateralnych powiązań z państwami Europy Wschodniej, opartych na tym samym zestawie norm i wartości co proces rozszerzenia. Można do nich zaliczyć 11 wynegocjowanych Porozumień o Partnerstwie i Współpracy (PCA). Pomimo podobieństwa strukturalnego umów, do tych, które są negocjowane w ramach procesu akcesyjnego, widoczna jest zasadnicza różnica, w postaci niepojawienia się w ich agendzie, perspektywy akcesji. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie wszyscy wschodni sąsiedzi wyrażali chęć integracji z UE (Białoruś, Rosja). W konsekwencji kluczowy komponent wpływu Unii Europejskiej na te państwa – polityczna warunkowość – okazał się słaby i nieefektywny.

Drugim przejawem normatywnych podstaw UE jest analiza środków, za których pośrednictwem normatywna potęga UE jest wdrażana w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Szczególnie wyraźnie pojawia się tu proces perswazji (*persuasion*), zaangażowania (*engagement*) i zróżnicowania (*differentiation*). Jeśli *normative power* ma być istotna jako koncepcja, powinna ukazywać siłę perswazji, argumentów i zdolności UE w budowaniu swojego prestiżu⁸⁰.

Wreszcie, wpływ unijnej normatywnej potęgi na Europejską Politykę Sąsiedztwa udowodnić można poprzez analizę procesu socjalizacji (*socialization*), współwłasności (*ownership*) i warunkowości (*conditionality*). Przemyslenia wymaga zwłaszcza tradycyjna, oparta na racjonalnych korzyściach, stanowiąca bazę procesu rozszerzenia, zasada warunkowości.

Można zauważyć, iż polityka sąsiedztwa UE pełni zatem dwie główne funkcje: z jednej strony, jest postrzegana jako alternatywa dla przyszłego rozszerzenia UE, z drugiej zaś, widziana jest jako próba zaszczepienia europejskich normatywnych wzorców w stosunku do państw niekandydujących do UE. Europejska Polityka Sąsiedztwa jest zatem pewnego rodzaju próbą „zatożenia koła” – zrezygnowania z poszerzenia, ale przy zachowaniu unijnej *normative power* w Europie⁸¹.

Te cele można dostrzec już w prezentowanym po raz pierwszy przez Komisję Europejską w 2003 r. komunikacie na temat „Szerszej Europy” i rozwijanej strategii na rzecz Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, z późniejszymi reformami. We wszystkich dokumentach zaznacza się już na początku, że nowa polityka wobec sąsiadów, nie oznacza dla nich perspektyw członkostwa w UE, a raczej wzmocnienie relacji i bliższej integracji (*closer integration*), opartej na wspólnych wartościach. Mechanizm jest prosty: w odpowiedzi na efektywną implementację reform (w tym stopniową harmonizację norm prawnych z *acquis communautaire*), UE wynagrodzi im to bliższą integracją ekonomiczną w postaci zaoferowania umów o wolnym handlu. Poza tym, instrumentami UE w zakresie realizacji EPS są uzgadniane indywidualnie Plany Działania, których podstawą jest zasada dyferencjacji pomiędzy państwami oraz monitorowanie ich postępu (*Progress Reports*). W wyniku dalszej reformy EPS została podzielona na dwa odrębne kierunki: realizowane od 2008 r. Partnerstwo Wschodnie (obejmujące sześć państw: Armenię, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzję, Mołdawię i Ukrainę) oraz Unię dla Śródziemnomorza (składającą się z 43 członków)⁸².

Należy podkreślić, iż w ramach polityki sąsiedztwa, zwłaszcza na wschodzie Europy, Unia Europejska operuje tylko miękkim prawem (*soft law*). Głównym środkiem EPS oprócz Planów Działania są specjalne umowy stowarzyszeniowe (*Association Agreements*), podpisane z poszczególnymi partnerami (dotychczas zawarły je Ukraina, Mołdawia i Gruzja) oraz towarzyszące im Pogłębione Umowy o Wolnym Handlu (DCFTA). Pomimo retoryki ze strony UE, iż proces EPS jest korzystny dla sąsiadów, nawet jeśli nie pojawiła się tam perspektywa członkostwa dla niektórych

Piskorska z nich, EPS ujawnia prawdziwe oblicze tej organizacji jako potęgi normatywnej, ale opartej na dominacji⁸³. Dlatego EPS często określana jest przejawem miękkiego imperializmu UE (*soft imperialism*), oznaczającego, iż miękka, czy normatywna siła jest stosowana przez twarde (lub hegemoniczne) metody, podkreślające asymetryczność relacji oraz promujące jednostronną interpretację norm i wartości bez angażowania adresatów do prawdziwego dialogu⁸⁴.

Zakończenie

Problematyka koncepcji *normative power* w stosunkach międzynarodowych jest tematem wielowymiarowym i rozległym. Pojawia się ona również w kontekście funkcjonowania Unii Europejskiej, zwłaszcza w obszarze jej stosunków zewnętrznych, gdzie pojawiają się pytania dotyczące pierwszeństwa norm i interesów w realizowanej przez nią polityce zagranicznej. Podkreślane jest wielokrotnie, iż w zależności od kontekstu, interesy UE przeważają nad promowanymi przez nią wartościami i ideami. Dotyczy to zwłaszcza działań podejmowanych przez poszczególnych aktorów UE, kiedy w grę wchodzi ich interes energetyczny, militarny, czy ekonomiczny, np. w stosunkach z Rosją. Stąd normatywne działania całej UE zależą od geostrategicznych interesów poszczególnych państw członkowskich. Argumenty normatywne są również często stosowane do racjonalizowania interesów UE w dziedzinie handlu, np. w kwestii eksportu broni do państw o słabym poziomie wolności i łamiących prawa człowieka.

Drugi problem dotyczy pytania, czy UE jest efektywną potęgą normatywną, zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz? Innymi słowy, czy normy proponowane przez UE, rzeczywiście wpływają na zachowanie stron trzecich? Pytanie to pozostaje największym wyzwaniem dla wielu analityków. Biorąc pod uwagę udział UE w rozwiązaniu konfliktów, zauważyć można, iż jej wpływ okazuje się w większości zależny od lokalnych uwarunkowań i wynikających z nich postępów pozostających poza kontrolą UE. Ostatnio, największym wyzwaniem dla efektywności potęgi normatywnej Unii Europejskiej, jest konflikt na Ukrainie z 2014 i 2015 r. oraz wcześniejsze rewolucje w państwach arabskich z 2010 r. Należy jednak zauważyć, iż szczególnie w drugim przypadku, Unia wspierając procesy demokratyczne w tych państwach, tym samym biernie wspierała autorytarne reżimy, w obawie przed napływem imigrantów z państw arab-

skich, czy akceptowała politykę prezydenta Rosji W. Putina na wschodniej Ukrainie.

Wreszcie, pojawia się pytanie o pozycję *normative power* jako koncepcji teoretycznej w stosunkach międzynarodowych. I. Manners od samego początku w swoich pracach umieszcza trzy teoretyczne cele. Po pierwsze, koncepcja ma służyć opisaniu międzynarodowej roli UE (Unia Europejska jako *normative power*). Po drugie, wyjaśnieniu i uzasadnieniu polityki zagranicznej UE (UE postępuje w ten sposób ze względu na jej normatywną instytucjonalizację). Po trzecie, w celu analizy krytycznej normatywnego zaangażowania w politykę zagraniczną (UE powinna postępować jako potęga normatywna).

*Unia
Europejska
jako normatywny...*

PRZYPISY

1. Papież Franciszek w przemówieniu skierowanym do europosłów podczas wizyty w Parlamencie Europejskim w Strasburgu 25 listopada 2014 r. również wezwał Europę do ponownego odkrycia tego, co w niej najlepsze.
2. R. Kuźniar [red.], *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku*, Warszawa 2005, s. 8.
3. J. Symonides, „Normatywne teorie ładu międzynarodowego po zimnej wojnie”, [w:] *Porządek międzynarodowy*, s. 85–6.
4. H. Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, New York 1977.
5. R.O. Keohane, J.S. Nye, Jr, *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge 1972.
6. S.D. Krasner, *Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables*, [w:] S. D. Krasner [red.], *International Regimes*, New York, London 1983, s. 1–21.
7. A. Klotz, *Norms in International Relations: The Struggle against Apartheid*, New York 1995.
8. K. Van Kersbergen, B. Verbeek, „The Politics of International Norms: Subsidiarity and the Imperfect Competence Regime of the European Union”, *European Journal of International Relations* 13/2, 2007, s. 220.
9. Przez pierwsze lata dynamicznie zmieniającego się okresu dominował paradygmat liberalny, w którym przeważało znaczenie prawa międzynarodowego i moralności, na przełomie stuleci nastąpił powrót do myśli realizmu i ponowny zwrot w kierunku znaczenia potencjału militarnego służącego realizacji interesów społeczności międzynarodowej, *Porządek międzynarodowy...*, s. 16.

- Piskorska
10. Instytucja międzynarodowa to zespół trwałych i powiązanych ze sobą reguł formalnych i nieformalnych, określający role podmiotów, ograniczających ich zachowania i kształtujących oczekiwania. M. Pietraś, *Międzynarodowy reżim zmian klimatu*, Lublin 2013, s. 22–3.
 11. K. Van Kersbergen, B. Verbeek, *The Politics of International Norms*, s. 224.
 12. *Ukraine Crisis Strengthens French-German Relationship*, <http://www.euractiv.com/sections/europes-east/ukraine-crisis-strengthens-french-german-relationship-312428>, [dostęp: 26.02.2015].
 13. Przywódcy Francji, Niemiec, Ukrainy i Rosji, czyli tzw. czwórka normandzka, podpisali 12 lutego 2015 r. porozumienie z Mińska w sprawie uregulowania konfliktu na wschodzie Ukrainy.
 14. I. Manners, „Normative Power Europe. A Contradictions in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40/No 2, June 2002.
 15. R.G. Whitman, „Norms, Power and Europe: A New Agenda for Study of the EU and International Relations”, [w:] R. Whitman [red.], *Normative Power Europe, Empirical and Theoretical Perspectives*, New York, London 2011, s. 1.
 16. B. Piskorska, „Wpływ procesów antydemokratycznych w państwach Partnerstwa Wschodniego na Europejską Politykę Sąsiedztwa”, *Zeszyty Natolińskie*, nr 59, Warszawa 2014, s. 21–3.
 17. I. Manners, „Assessing the Decennial, Reassessing the Global: Understanding European Union Normative Power in Global Politics”, *Cooperation and Conflict* 2013, 48(2), s. 304–29.
 18. E. Kavalski, „The Struggle for Recognition of Normative Powers: Normative Power Europe and Normative Power China in Context”, *Cooperation and Conflict*, 2013, s. 247.
 19. A. Björkdahl, „Norms in International Relations: Some Theoretical and Methodological Reflections”, *Cambridge Review of International Affairs* 2002, 15 (1), s. 21.
 20. B. Piskorska, „Wartości czy interesy? Europejska Polityka Sąsiedztwa jako test na efektywność normatywnej siły Unii Europejskiej w stosunkach międzynarodowych”, *Analiza Natolińska*, 11(70) 2013, s. 7–8.
 21. T. Diez, „Normative Power as Hegemony”, *Cooperation and Conflict*, 2013, 48(2), s. 194–210.
 22. Ibidem, s. 194–210.
 23. U. Khaliq, *Ethical Dimensions of the Foreign Policy of the European Union. A Legal Appraisal*, Cambridge, New York 2008, s. 1–185.
 24. Przed największym rozszerzeniem UE w 2004 r., 81 % populacji UE wyraziło, iż UE powinna promować prawa człowieka za granicą. Ibidem, s. 1.

25. F. Duchêne, „Europe’s Role in World Peace”, [w:] R.J. Mayene [red.], *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*, London, 1972, s. 19–20.
26. T. Diez, *Normative Power as Hegemony*, s. 205.
27. H.W. Maull, „Germany and Japan: the New Civilian Powers”, *Foreign Affairs*, vol. 65, no. 9, 1990/91, s. 92–3.
28. R.P. Pardo, „Normal Power Europe. Non-Proliferation and the Normalization of EU’s Foreign Policy”, *Journal of European Integration*, 34/1, 2012, s. 2–3.
29. A. Toje, „Normative Power in Europe After Post Cold War” [w:] A. Gerrits [red.], *Europe. Europe in a Changing World: A Discussion*, Clingendael European Papers, no. 5, s. 37–50, http://www.clingendael.nl/publications/2009/2009I200_cesp_paper_gerrits.pdf, [dostęp: 11.03.2015]; A. Toje, *The European Union as a Small Power: After the Post-Cold War*, New York, London 2011, s. 137.
30. M. Telò, *European Union and New Regionalism: Regional Actors and Global Governance in Post-Hegemonic Era*, Burlington 2007.
31. Cz. Maj w swoim artykule, pt. „Problematyka władzy międzynarodowej”, *Przegląd Politologiczny* 1/2013, s. 22–7, stosuje równoznaczne pojęcie władza, nie potęga Unii Europejskiej.
32. I. Manners, *Normative Power Europe*, s. 238.
33. I. Manners, „Normative Ethics of the European Union”, *International Affairs* 1/2008, s. 67.
34. I. Manners, „Global Europe: Mythology of the European Union in World Politics”, *Journal of Common Market Studies*, vol. 48/1, 2010, s. 67–87.
35. A.E. Juncos, „Power Discourses and Power Practices: The EU’s Role as a Normative Power in Bosnia”, [w:] *Normative Power Europe*, s. 84–7.
36. Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie 13.12.2007 r., *Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej* 2007/C 306/01, Tom 50, 17 grudzień 2007, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>, [dostęp: 02.06.2015 r.].
37. Ibidem.
38. Ibidem.
39. Ibidem.
40. U. Khaliq, *Ethical Dimensions*, s. 10.
41. Komisja Europejska, Communication from the Commission to the Council and European Parliament, *European Neighbourhood Policy – Strategy Paper*, Brussels, 12 Maj 2004, COM(2004) 373 final.
42. *Początek reformy unijnej polityki sąsiedztwa*, Euractiv.pl, 5.03.2015, <http://www.euractiv.pl/polityka-zagraniczna/arttykul/>

*Unia
Europejska
jako normatywny...*

- Piskorska* poczek-reformy-unijnej-polityki-ssiedztwa-006658, [dostęp: 5.03.2015].
43. O. Parker, B. Rosamond, „«Normative Power Europe»” Meets Economic Liberalism: Complicating Cosmopolitanism Inside/ Outside the EU”, *Cooperation and Conflict* 2013 48(2), s. 231.
 44. A. Hyde-Price, „Normative Power Europe: a Realist Critique”, *Journal of European Public Policy*, 2006, 13 (2), s. 217–34.
 45. T. Forsberg, „Normative Power Europe, Once Again: A Conceptual Analysis of an Ideal Type”, *Journal Common Market Studies*, 2011 Vol. 49, no 6, s. 1183–1204.
 46. S. Stavridis, Militarising the EU: the concept of civilian power revisited, “The International Spectator”36(4), 2001 s. 49–50.
 47. R. Whitman, „The Fall and Rise, of Civilian Power Europe?”, *National Europe Centre Paper*, no 16/2002, Canberra, s. 24, <https://digitalcollections.anu.edu.au/bitstream/1885/41589/3/whitman.pdf>, [dostęp: 11.03.2015].
 48. K.E. Smith, „Still «civilian power» EU?”, *European Foreign Policy Unit Working Paper*, 1/2005, s. 180. <http://personal.lse.ac.uk/SMITHKE/EFPUworkingpaper2005-1.pdf>, [dostęp: 11.03.2015].
 49. R. Rosecrance, „The European Union: A New Type of International Actor”, [w:] J. Zielonka [red.], *Paradoxes of European Foreign Policy*, Hague 1998, s. 22.
 50. Ibidem, s. 19.
 51. A. Björkdahl, „Normative and Military Power in EU Peace Support Operations”, [w:] R. G. Whitman [red.], *Normative Power Eyurope. Empirical and Theoretical Perspectives*, New York 2011, s. 103.
 52. T. Diez, Normative Power as Hegemony, s. 614–6.
 53. R. Whitman, *The Fall and Rise, of Civilian Power Europe?*, s. 6.
 54. T. Diez, I. Manners, „Reflecting on Normative Power Europe”, [w:] F. Berenskoetter, MJ. Williams [red.], *Power in World Politics*, London 2007, s. 175.
 55. T. Lenz, EU Normative Power and Regionalism: Ideational Diffusion and its Limits”, *Cooperation and Conflict* 2013, 48(2), s. 214–5.
 56. Ibidem, s. 215.
 57. Aktorzy UE próbują stosować wpływ poprzez poparcie norm unijnych. Według niektórych badaczy wymiar obronny poszerza narzędzia, które UE ma aktualnie do dyspozycji dla skutecznych działań cywilnych skierowanych do utrzymania bezpieczeństwa jej granic, a tym samym reorganizowania społeczeństwa i gospodarek w świetle uniwersalnych norm i interesów. Patrz: A. Björ-

- kdahl, „Norm-maker and Norm-taker: Exploring the Normative Influence of the EU in Macedonia”, *European Foreign Affairs Review*, 2005, Vol. 10, No. 2, s. 264; A. Björkdahl, „Norm Advocacy: a Small State Strategy to Influence the EU”, *Journal of European Public Policy*, 2008, Vol. 15, No. 1, s. 135–54.
58. I. Manners, *Normative Power Europe*, s. 182.
59. B. Piskorska, *Wartości czy interesy?*, s. 9.
60. J. Chan, „The UNESCO Declaration of Cultural Diversity”, [w:] Y. Tiberghien [red.], *Leadership in Global Institution Building: Minerva's Rule*, Basingstoke 2013, s. 67–88.
61. European External Action Service, 2013 *Annual Activity Report*, Ref Ares(2014)1114497 - 09/04/2014, http://eeas.europa.eu/background/docs/annual_activity_report_2013_en.pdf, [data dostępu: 9.03.2015].
62. Porozumienia stowarzyszeniowe (*Association Agreements*) różnią się swoją istotą, a przede wszystkim celem końcowym w odniesieniu do poszczególnych państw, z którymi zostały zawarte. Muszą jednak spełniać następujące kryteria:
- Podstawą prawną ich zawarcia jest artykuł 217 TFEU (dawny Artykuł 310 TWE);
 - Celem jest ustanowienie bliskiej współpracy ekonomicznej i politycznej (więcej niż zwykła współpraca);
 - Stworzenie odpowiednich struktur do zarządzania współpracą, kompetentnych do podejmowania decyzji wiążących obie strony;
 - Oferują traktowanie na zasadzie klauzuli Największego Uprzywilejowania Krajowego (Most Favoured Nation Treatment);
 - Przewidują uprzywilejowane stosunki pomiędzy UE a jej partnerami.
- Od 1995 r. systematycznie do umów włączana jest klauzula o przestrzeganiu praw człowieka i zasad demokratycznych, stanowi ona obecnie zasadniczy element porozumienia. Patrz: *Association Agreements*, <http://eeas.europa.eu/association/>, [dostęp: 9.03.2015].
63. I. Manners, *Assessing the Decennial*, s. 317.
64. I. Manners, „The Social Dimension of EU Trade Policies: Reflections from a Normative Power Perspective”, *European Foreign Affairs Review* 2009, 14 (5), s. 83–5.
65. UE wysłała obecnie 10 specjalnych reprezentantów (*Special Representatives – EUSRs*) do różnych państw i regionów świata. Mają za zadanie promować politykę i interesy UE w problematycznych regionach i państwach oraz odgrywać aktywną rolę w wysiłku na rzecz konsolidacji pokoju, bezpieczeństwa i rządów prawa. Wspierają prace Wysokiego Przedstawiciela ds. Zagranicznych i Polityki Bezpie-

- czeństwa UE w regionach, do których zostali wysłani, tj. Afganistan, Unia Afrykańska, Bośnia i Hercegowina, Azja Centralna, Kosovo, Południowy Kaukaz, Gruzja, region Morza Śródziemnego i Sudan, Patrz: *EU Special Representatives*, http://eeas.europa.eu/background/eu-special-representatives/index_en.htm, [data dostępu: 9.03.2015]; D.C. Thomas, B. Tonra, „To What Ends EU Foreign Policy? Contending Approaches to the Union’s Diplomatic Objectives and Representation”, *The Hague Journal of Diplomacy* no 7/2012, s. 11–29.
66. H. Huelss, „A Force for Good Governance? The European Union’s Normative Power and Standards of Appropriate Governing”, *European Foreign Affairs Review*, 17, no 1/2012, s. 93–112.
67. *Europejska Strategia Bezpieczeństwa. Bezpieczna Europa w lepszym świecie*, Rada Unii Europejskiej, Luksemburg 2009, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/librairie/PDF/QC7809568PLC.pdf, [dostęp: 02.06.2015].
68. F. Schimmelfennig, *Europeanization beyond the Member States*, http://www.eup.ethz.ch/people/schimmel-fennig/publications/10_ZSE_Europeanization_manuscript_.pdf, s. 8, cyt.za. Cz. Maj, *Problematyka władzy międzynarodowej*, s. 23.
69. Obszar ten zidentyfikował w 2002 r. były przewodniczący Komisji Europejskiej Romano Prodi jako „bliskość” (*proximity*) – prezentując szeroką (ale mniej zintegrowaną) definicję tego obszaru, jeśli porównujemy ją z „Sąsiedztwem” (*Neighbourhood*), ewentualnie ograniczoną do tych państw, które są objęte ramami Europejskiej Polityki Sąsiedztwa (*European Neighbourhood Policy* – ENP) i Partnerstwa Euro-Śródziemnomorskiego (*Euro-Mediterranean Partnership* – EMP).
70. M. Pace, „The Construction of EU Normative Power”, *Journal of Common Market Studies* 2007, Vol. 45, No. 5, s. 1054.
71. B. Piskorska, *Wartości, czy interesy?*, s. 6.
72. H. Haukkala, „The European Union as a Regional Normative Hegemon: the Case of European Neighbourhood Policy”, [w:] *Normative Power Europe*, s. 45–6.
73. J. Zielonka, „The Ideology of Empire: the EU’s Normative Power Discourse”, *Dakrendorf Symposia Series – Working Paper*, 2012/05, s. 9.
74. Ibidem, s. 47.
75. M. Smith, „The European Union and a Changing Europe: Establishing the Boundaries of Order”, *Journal of Common Market Studies*, 34 (1), 1996, 13–7.
76. H. Haukkala, *The European Union as a Regional Normative Hegemon*, s. 48.
- 372 77. K. Nicolaïdis, R. Howse, „This is My EUtopia...: Narrative as

- Power”, *Journal of Common Market Studies*, 40 (4) 2006, s. 782.
78. A. Björkdahl, „Normative and Military Power in EU Peace Support Operations”, [w:] *Normative Power Europe*, s. 103.
79. I. Manners, „As You Like It: European Union Normative Power in the European Neighbourhood Policy”, [w:] R.G. Whitman, S. Wolff [red.], *The European Neighbourhood Policy in Perspective. Context, Implementation and Impact*, New York, London 2010, s. 35.
80. I. Manners, *The Normative Ethics of the European Union*, s. 57.
81. H. Haukkala, *The European Union as a Regional Normative Hegemon*, s. 55.
82. Unia dla Śródziemnomorza obejmuje: 28 państw członkowskich UE, Albania, Algieria, Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Egipt, Izrael, Jordania, Liban, Maroko, Mauretania, Monako, Autonomia Palestyńska, Syria, Tunezja, Turcja. Patrz: R.G. Whitman, *The European Neighbourhood Policy in Perspective*, s. 9–11.
83. S. Lukes, *Power – A Radical View*, Basingstoke 2005, s. 85.
84. H. Haukkala, *The European Union as a Regional Normative Hegemon*, s. 57.

*Unia
Europejska
jako normatywny...*